

УДК 821.161.2-31.09»18»І.Франко:821.162.1.09-051

Галина Лишак

Інститут Івана Франка НАН України

ПОВІСТЬ ІВАНА ФРАНКА «DLA OGNISKA DOMOWEGO» В РЕЦЕПЦІЇ ПОЛЯКІВ — СУЧАСНИКІВ ПИСЬМЕННИКА

У статті проаналізовано польськокомовний текст повісті Івана Франка «Для домашнього огнища» з погляду суперечливих оцінок поляків — сучасників письменника — і, зокрема, розглянуто та зрештовано основні відгуки на твір з 1892 до 1897 року; простежено ключові тенденції тогочасної читацької рецепції твору.

Ключові слова: публікація, цензура, мораль, видавець, редактор, повість, роман.

Galina Lyszak. Opowieść autorstwa Iwana Franki «Dla ogniska domowego» w recepcji Polaków — współczesników pisarza. W artykule przeanalizowano polskojęzyczny tekst opowieści Iwana Franki «Dla ogniska domowego» z punktu widzenia sprzecznych ocen Polaków — współczesników pisarza w szczególności rozpatrzono i zreasumowano główne opinie o utworze od 1892 do 1897 roku; prześlędzono główne tendencje ówczesnej czytelnicznej recepcji utworu.

Słowa kluczowe: publikacja, cenzura, moralność, wydawca, redaktor, opowieść, powieść.

Galyna Lyshak. The Story «For the Home Hearth» by Ivan Franko in Evaluations by Writer's Contemporaries-Poles. This article examines Polish text of the story «For the Home Hearth» by Ivan Franko from the standpoint of contradictory evaluations by writer's contemporaries-Poles, in particular the author summarizes and analyzes main reviews on the story from 1892 to 1897 and traces major tendencies of its reception by readers of that time.

Key words: publication, censorship, morality, publisher, editor, story, novel.

Від 7 жовтня 1892 року Іван Франко перебував у Відні, де мав намір завершити вищі студії у Слов'янському семінарі професора Віденського університету Ватрослава Ягича та захистити докторську дисертацію. Там Франко «чи не вперше потрапив у дійсно сприятливі умови для творчості, де його не відволікала ні поденна газетна робота, ані родинно-побутові клопоти, — і зміг повністю віддатися “манії белетристичній” [16, т. 49, с. 371]» [15, с. 17]. Одним із її плодів стала гостросюжетна кримінальна соціально-психологічна повість¹ «Для домашнього огнища», яку письменник написав польською мовою в листопаді 1892 року. Зберігся (крім арк. 10, 11) автограф польськокомовного тексту твору, де зазначено дату й місце його створення (ІЛ. — Ф. 3. — № 340). В основу сюжету повісті покладено реальні події — резонансні судові процеси у Львові 1883 і 1892 років у справах торгівлі людьми [11, с. 30–32].

Період Франкового навчання на філософському факультеті Віденського університету був часом важкої фінансової скрути для письменника і його родини —

¹ У листуванні Іван Франко називав «Для домашнього огнища» то повістю, то романом. Микола Ткачук, Богдан Кир'янчук, Ніна Крутікова, Наталія Тодчук кваліфікували твір як роман. На мій погляд, «Для домашнього огнища» належить до жанру повісті. Такої ж думки були Григорій Вервес, Мирослав Мороз, Іван Цапенко, Ніна Жук, Тамара Гундорова, Тарас Пастух.

дружини та чотирьох дітей. 30 жовтня 1892 року він листовно сповіщав Михайла Павлика: «<...> у нас, як знаєте, дуже тепер тісно. Мій заробок в “Kurje[ri]”, мабуть, швидко зовсім урветься, деінде заробити мені тепер дуже тяжко, сли хочу вчитися, — значить, приходиться бідувати так, як ми бідували колись за часів університетських» [16, т. 49, с. 364]. Про тяжке матеріальне становище не раз згадано і в інших Франкових листах того часу. Очевидно, письменник написав «Для домашнього огнища» польською мовою, позаяк міркував, що для поляків твір може бути цікавішим, аніж для українців. Оскільки на той час Франко нагально потребував заробітку, він сподівався надрукувати повість «в якомусь польському журналі, або що купить її якийсь польський видавець для окремого книжкового видання (ні те, ні те не було можливим на українському видавничому ринку)» [11, с. 29].

Та письменникові очікування не справдилися. 20 грудня 1892 року, по приїзді до Львова на різдвяні канікули, Франко писав про свій «роман» Михайлові Драгоманову: «У Відні читав його один поляк і дуже хвалив, а тут прочитала моя жінка, у котрої в тім пункті дуже вірне чуття, і значно охолодила мене. Дав тепер рукопись Вислоухові [редактору газети «Kurjer Lwowski». — Г. Л.], почую, що він скаже» [16, т. 49, с. 371]. Ким був той «один поляк», який першим схвально відгукнувся про твір, з'ясувати не вдалося. 14 січня 1893 року Франко листовно сповістив Драгоманова про те, що **Болеславові Вислоуху** «Dla ogniska domowego» теж сподобалося: він «прочитав його в один вечір і виразився, що се найлучча річ» із усіх Франкових «писань, йому звісних» [16, т. 49, с. 377], а відтак погодився друкувати твір у «Kurjeri Lwowskim». Однак 15 вересня 1893 року письменник писав Михайлові Павликові, що Вислоух із невідомих причин «уже скинувся друкуванню роману» [16, т. 49, с. 414].

Приблизно в листопаді 1892 року Франко листовно звернувся у справі публікації повісті до редактора варшавського часопису «Głos» **Яна Поплавського**, та відповіді не отримав [16, т. 49, с. 369]. Його лист не зберігся. Утім, у дописі від 25 лютого 1893 року іншого польського видавця, Теодора Папроцького, є згадка про те, що на той час часопис «Głos» «мав у своєму портфелі повість майже того самого змісту», що й Франків твір. Можливо, з цієї причини Поплавський не відгукнувся на прохання письменника. Проте інформація про існування цього твору, джерела його сюжету, тематичну подібність із Франковою повістю потребують ґрунтовнішого дослідження.

7 грудня 1892 року письменник адресував аналогічне прохання відомому польському фольклористові, редакторові варшавського журналу «Wisła» **Яну Карловичу**: «Вельмишановний пане! <...> Перебуваючи у Відні і займаючись трохи славістикою, вечорами я написав повість [перекладено неточно; польськомовний термін «rowieść» відповідає українському «романові». — Г. Л.]. Тло її — недавні події в Галичині, а саме — скандальний факт продажу дівчат до закордонних публічних домів і отой також скандальний процес, який відбувся кілька років тому над п. Вайс, що під вивіскою пансіонату тримала публічний дім для золотої молоді — цивільної та військової.

Усі ці скандальні речі у повісті прикриті ніби туманом; драма перенесена з суспільного ґрунту у план психологічний, так що, на мою думку, цензура не буде

чинити перешкод. <...> Моє прохання полягає ось у чому: чи не могли б Ви, шановний пане, поговорити з редакторами газет чи журналів, які могли б зацікавитися моєю повістю. <...> Угоду про умови публікації, гонорар і т. п. залишаю на Ваш розсуд, оскільки я не знайомий з місцевими варшавськими умовами» [16, т. 49, с. 369].

Ян Карлович відповів Франкові 3 січня 1893 року. Він повідомив, що «Dla ogniska domowego» прагне видати варшавський книгар, видавець **Теодор Папроцький**, який «просить про негайне переслання рукопису до книгарні А. Зволінського і спілки в Кракові» (ІЛ. — Ф. 3. — № 1607. — С. 523). Про те, що Папроцький вже знайшов покупця на твір, згадує в листі до чоловіка від 31 січня 1893 року і Ольга Франко [17, с. 188]. Рукопис повісті було передано Папроцькому наприкінці січня або в перші дні лютого 1893 року. Василь Щурат стверджує, що Франко передав його «через Зигмунта Василевського [польський публіцист, зять Яна Карловича. — Г. Л.], що тоді, в переїзді зі Швейцарії через Відень, зустрівся з Франком» [18, с. 79]. Натомість Михайло Мочульський висловлює думку, що це був «Леон Василевський, автор книжки “Україна і справа українська”, з яким Франко був добре знайомий і який в одній із своїх статей у літературному додатку до “Кур’єра Львовського” писав дуже прихильно про літературну творчість Франка» [12, с. 54].

Отримавши польськомовний рукопис твору, Папроцький листовно відповів Франкові 25 лютого 1893 року: «Вашу повість “Dla ogniska domowego” я одержав, але з великою прикрістю змушений вельмишановному панові повідомити, що тут її важко буде продати. Хоча вона, на мою думку, і цілком моральна, та все ж таки в закінченні увесь ефект доброго початку губиться, від чого стає вона навіть неморальною. Я пропонував її трьом тутешнім революційним виданням [на думку Мирослава Мороза, ідеться про журнали «Prawda», «Głos», «Przegląd tygodniowy» [11, с. 33]. — Г. Л.], але жодне не наважилося через ці причини її купити. Дуже сумніваюся, чи вельмишановний пан знайде десь тут для неї відповідне пристанище. Я б її видав такою, яка є, але не зможу заплатити Вам більше, як за відбитку, тобто 75 крб. сріблом, що було б для Вас кривдою» (ІЛ. — Ф. 3. — № 1612. — С. 638; перекл. з пол. мови частково опублікував Григорій Вервес [1, с. 75]). Втім письменник погодився з умовами видавця і той віддав твір у цензуру [16, т. 49, с. 391–392].

1 травня 1893 року Папроцький поінформував письменника про те, що «Dla ogniska domowego» повернуто з цензури і заборонено для публікації у Варшаві. Видавець просив надрукувати повість у Галичині, зробити відбитки, а він, у свою чергу, пропустить їх через цензуру, однак за умови, що Франко дослухається до застережень щодо змісту твору: «Найбільший закид, який вельможному панові роблять ті особи, що читали повість, але не дозволяли її друкувати, полягає в тому, що характеристика деяких осіб є фальшивою. З двох торгівок живим товаром одну показуєте у повісті як зіпсуту жінку, а до другої викликаєте жалість та співчуття замість того, щоб викликати відразу або презирство. Вплив повісті, в якій зідеалізовано злочинну торгівку... дуже шкідливий. Може, що-небудь зміните і поправите?» (ІЛ. — Ф. 3. — № 1612. — С. 661–664; [1, с. 75]). Імовірно, Франко міркував над можливістю усунути з тексту передсмертну сповідь Анелі:

в польськомовному автографі її перекреслено олівцем (ІЛ. — Ф. 3. — № 340. — С. 136-140), а в українському автоперекладі збережено. Та вносити ці зміни, які б, відповідно до цензурних вимог, кардинально змістили ідейні акценти, письменник не став. У відписі Папроцькому від 4 травня 1893 року він зізнався, що втратив надію видати «Dla ogniska domowego» у Варшаві. Цей Франків лист не зберігся. Про його зміст відомо з відповіді Папроцького, яку датовано 13 травня 1893 р. (ІЛ. — Ф. 3. — № 1612. — С. 675).

Є відомості про те, що письменник мав намір передати польський текст повісті до варшавського журналу «*Ateneum*» [16, т. 49, с. 414]. Про це він писав Михайлові Павликові 15 вересня 1893 року. Невідомо, чи Франко надіслав твір, однак в цьому журналі «Dla ogniska domowego» надруковано не було.

Зі спогадів Михайла Рудницького відомо, що чотири роки потому, орієнтовно 1897, письменник звернувся з приводу публікації повісті до видавця, власника «Книгарні Польської» у Львові **Бернарда Полонецького** (до охрещення — Берла Пордеса), який «не заперечував проти надрукування <...>, а висловив лише побажання, щоб дія повісті відбувалась не в Галичині, а у Відні. Франко відповів, що ще подумає, чи така зміна обставин не порушить основної лінії його сюжету. При цьому він порадив видавцеві поміркувати із свого боку, чи з купецької точки зору не було б краще нічого не міняти в тексті» [14, с. 123]. Польськомовний рукопис твору пролежав у редакції видавництва близько десяти років [14, с. 123], напевно, із 1897 по 1907 рік. Полонецький зробив із нього копію, щоб мати її у своєму фонді на випадок, якщо автор внесе бажані корективи або ж з'являться сприятливі умови для друку, та цього не сталося [14, с. 125]. Михайло Мочульський згадував, що Франко просив його якось раз видобути «польський текст <...> повісті від Б. Полонецького, власника «Księgarni Polskiej» у Львові», в якого, на думку письменника, він знаходився, однак, коли Мочульський запитав видавця про рукопис, той відповів, що «шукав, але не знайшов його» [12, с. 54]. Невідомо, чи це був той самий текст, який зберігається у відділі рукописів і текстології ІЛШ.

Варто відзначити, що не лише редактори та видавці польських часописів остерігалися публікувати твір. Загалом за п'ять років (з 1892, коли твір було написано, до 1897, коли він вперше повністю з'явився друком) Франко здійснив більше десяти спроб надрукувати «Для домашнього огнища» в польських, українських, німецьких та російських виданнях. Окрім варшавських «*Głosu*», «*Wisły*», «*Prawdy*», «*Przeglądu tygodniowego*», «*Ateneumu*», він звертався у львівські «*Зорю*», «*Kurjer Lwowski*», «*Жите і слово*», коломийський «*Народ*», санкт-петербурзькі «*Вестник Европы*», «*Русское богатство*» та ін.

У численних листах письменник скаржився на те, що «на роман свій <...> зачинає тратити надію» [16, т. 49, с. 371] (лист до Михайла Драгоманова від 20 грудня 1892 року), має з ним «клопіт» [16, т. 49, с. 392] (лист до Михайла Драгоманова від 21 квітня 1893 року), «ось уже рік возиться, та ніде його друкувати не хочуть» [16, т. 49, с. 415] (лист до Агатангела Кримського від 20 вересня 1893 року), «вже так привик до всяких розчарувань на тім полі!» [16, т. 49, с. 400] (лист до Ольги Франко від [19] травня 1893 року).

Про причини, які спонукали видавців упереджено ставитися до твору, Франко згадував Михайлові Рудницькому «після одної розмови в гурті польських літераторів»: письменник «послався на приклад своєї ненадрукованої повісті як доказ того, що навіть його друзі — люди прогресивних поглядів — не мають сміливості приєднатись до критики ганебних суспільних явищ, щоб не псувати своїх добрих зв'язків “з сильними цього світу”» [14, с. 123]. Очевидно, польські видавці, до яких Франко звертався у справі публікації «Dla ogniska domowego» остерігалися мати справу з художнім твором, який заторкував актуальну, але неоднозначну, дражливу тему торгівлі людьми, про яку, до речі, не раз безуспішно писали львівські газетярі (один із прикладів — повідомлення «Галицькі невільниці в Царгороді» в газеті «Діло» (1888. — № 196. — 3/15.IX. — С. 3)). Такий твір ризикував набути репутації неморального.

Таким чином, відгуки Франкових сучасників-поляків на повість «Dla ogniska domowego» були амбівалентними. «Один поляк» і Болеслав Вислоух захоплювалися твором, натомість потенційні видавці здебільшого звертали увагу на його недоліки, позаяк їм важливо було книжку продати. У своїх оцінках вони насамперед керувалися смаками тогочасної читацької аудиторії і дбали про власну репутацію. Та якщо трактування образу Анелі як «фальшивого» за критерієм неморальності було суб'єктивним, то закиди щодо кінцівки польськомовного тексту «Dla ogniska domowego» здебільшого були виправданими. Варто зазначити, що між польськомовним та україномовним текстами повісті були суттєві відмінності, головні в останніх розділах. Із погляду мистецьких якостей польськомовний текст був слабшим. Це помітив і Василь Щурат, який відгукнувся про нього як про твір, «слабий у техніці і психологічних моментах» [18, с. 79]. Цей текст містив розлоге, «у сентиментально-слізливому тоні» [1, с. 77] виписане закінчення, яке «дисгармонувало з реалістичним плином розповіді» [1, с. 77]. В україномовному тексті цю кінцівку автор замінив стислим чітким епілогом.

Із огляду на амбівалентну рецепцію сучасників і складну видавничу історію, повість Івана Франка «Для домашнього огнища» вперше повністю вийшла друком в українському автоперекладі окремою книжкою накладом журналу «Жите і слово» в серії «Літературно-наукова бібліотека» 1897 року. Польськомовний текст твору вперше було опубліковано аж 1979 року у 50-томовому зібранні творів письменника [16, т. 19, с. 353–486].

ЛІТЕРАТУРА

1. Вервес Г. Д. Проблематика польських повістей І. Франка / Григорій Давидович Вервес // Радянське літературознавство. — К., 1963. — № 3. — С. 64–82.
2. Гаєвська Л. О. Іван Франко. Романтизм, натуралізм, реалізм? / Л. О. Гаєвська // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX — початку XX ст. — К., 1991. — С. 112–165.
3. [Гринченко Б.] Франко Иван / Борис Гринченко // Большая Энциклопедия / Под ред. С. Южакова. — СПб., [1904]. — Т. 19. — С. 348–350.
4. Грушевський М. «Для домашнього огнища». Повість Івана Франка / Михайло Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. — Т. 11. — Л., 2008. — С. 259–265.

5. Євшан М. Іван Франко (Нарис його літературної діяльності) / Микола Євшан // Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / Упор. Н. Шумило. — К., 1998. — С. 135–152.
6. Єфремов С. Співець боротьби і контрастів. Спроба літературної біографії й характеристики Івана Франка / Сергій Єфремов. — К.: Вік, 1913. — 208 с.
7. Коцюбинський М. Іван Франко / Михайло Коцюбинський // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. — Т. 4. — К., 1975. — С. 39–56.
8. Крушельницький А. Прозові писання І. Франка в хронологічному порядку / Антін Крушельницький // Франко І. В поті чола (Вибір з оповідань). — Коломия, 1910. — С. III–XV.
9. Крымский А. Иван Франко / Агвантангел Крымский // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. — СПб, 1902. — Т. 36. — С. 473–476.
10. Мороз О. Н., Мороз М. О. Матеріали до бібліографії критичної літератури про Івана Франка (1875–1938) / О. Н. Мороз, М. О. Мороз // Іван Франко. Статті і матеріали. — Л., 1962. — 36. 9. — С. 191–318.
11. Мороз М. О. «Для домашнього огнища» (Творча та видавнича історія повісті І. Франка) / Мирослав Олександрович Мороз // Радянське літературознавство. — К., 1982. — № 4. — С. 29–35.
12. Мочульський М. З останніх десятиліть Івана Франка / Михайло Мочульський // Мочульський М. Іван Франко: Студії та спогади. — Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — С. 3–105.
13. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895): У 8 т. / Зладив Михайло Павлик. — Т. VII (1892–1893). — Чернівці, 1911. — 343 с.
14. Рудницький М. І. Одна з соціальних проблем у творчості Івана Франка і Бернарда Шоу / Михайло Іванович Рудницький // Іван Франко. Статті і матеріали. — Л., 1963. — 36. 10. — С. 120–131.
15. Тодчук Н. Роман Івана Франка «Для домашнього огнища»: час і простір / Наталія Тодчук. — Л., 2002. — 204 с.
16. Франко І. Я. Зібрання творів / Іван Франко: У 50 т. — К.: Наук. думка, 1976–1986.
17. Чернишенко Л. Листи О. Хоружинської до І. Франка (1892–1914 рр.) / Лариса Чернишенко // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. — Л., 2003. — Вип. 3. — С. 173–236.
18. Щурат В. Франків спосіб творення / Василь Щурат // Франкіяна Василя Щурата: листи, статті, спогади / [упорядкув., передм., коментарі та покажчики Л. Козак; наук. ред. Я. Мельник]. — Л., 2013. — С. 77–79.